

Három évtized, érdeklődési tesztek tükrében

Gebauer Ferenc

Mérei Ferenc Fővárosi Pedagógiai és Pályaválasztási Tanácsadó Intézet

A pályaválasztási tanácsadásban fontos információ a tanácskérő hajlamainak, érdeklődésének mintázata, irányai, kidolgozottsága, erőssége. Ezek mérésére számos eljárást fejlesztettek ki az e téren dolgozó pszichológusok. Így történt ez az egykori Fővárosi Pályaválasztási Intézetben is, ahol az 1966-os megalapítástól kezdve, jónéhány tesztet vezettek be, különböző érdeklődési irányok, hajlamok mérésére. Ezek közül többet az Intézetten kívül, ma is használnak, nevelési tanácsadóknak illetve a munkapszichológia egyéb területein. Jóllehet, a legtöbb eszköz nem teljesíti a mai pszichometria mérési követelményeit, megfelelő körültekintéssel, a gyakorlatban mégis használható eszköznek bizonyulnak, ezért – némi átalakítással – néhányat ma is alkalmazunk.

A teszteket annak idején fővárosi és országos reprezentatív mintán többször is standardizálták, legutóbb 2003 és 2007 között összegyűjtött adatok alapján. E standardizálási munkának mintegy „melléktermékeként” adódott a lehetőség, hogy összevessük a friss értékeket a régiekkel. Összesen négy érdeklődésvizsgálati eljárás régi és mai standard eredményeit hasonlítottuk össze, a pályaválasztási tanácsadásban érintett négy jellegzetes csoportban: 7-8. ill. 11-12. osztályos fiúk és lányok mintáján. Az akkori és a mostani adatgyűjtést egyaránt a Tanácsadó munkatársai végezték. Az alábbiakban a legfontosabb és legérdekesebb eredményeit közöljük.

Mit hasonlítottunk össze?

8 fővárosi minta (alcsoportonként 300-500 fő):
általános, illetve középiskolás fiúk és lányok

„Régen”	„Ma”
1976-80	2003-07

A négy eljárásból az egyik (DIT/T) szabadosztályozású kérdőív: 11 érdeklődési terület tevékenységeit kell vonzerő szerint osztályozni. A másik három tesztben (NST, Irle–Csirszka ill. PIT érdeklődésvizsgálat) kényszerválasztásos technikát alkalmaznak, ahol több tevékenység közül kell egyet választani. Az NST 43, az Irle-teszt 9, a PIT 8 faktort képez, melyek egyenként és meghatározott kombinációkban is értelmezhetők. Mindegyik eljárás sajátos elméleti háttérrel és mérési célkitűzéssel rendelkezik: szerepelnek konkrét *érdeklődési területek* (pl. irodalom, matematika, zene), preferált *munkamódok* (pl. adminisztratív, fizikai, elméleti), *gondolkodás- és cselekvésmódok* (pl. elemzés, alkotás, reprodukció) stb. Látható tehát, hogy igen sok adat áll rendelkezésre, melyek átfogó elemzése számos kimutatást és összehasonlítást tesz lehetővé. Beszámolónkban némileg egyszerűsítve tesszük közzé a leginkább releváns eredményeket.

Mielőtt az adatokra térnénk, felmerül a kérdés, hogy egy ilyen összevetés milyen feltételek mellett tekinthető jogosnak. Az egyik fontos körülmény a reprezentativitás problémája: vajon hasonló csoportokat vetünk-e össze? Erre szinte biztosan nemmel felelhetünk. Ugyan mindkét időpontban törekedtünk a kiterjedt mintavételre, arra nem volt mód, hogy a vizsgálati populációnk szociológiai szempontok szerint is hitelesen reprezentálja a lakosságot. Egy másik lényeges kérdés, hogy – bár ugyanazokat a teszteket használtuk – vajon *ugyanazt* mértük-e? Igen valószínű, hogy erre a kérdésre is „nem” a helyes válasz, mivel már maga a tesztanyag *jelentése* is ellenőrizhetetlen módosuláson ment keresztül. Egy ilyen tevékenység például: „kartotékokat rendezni” harminc évvel ezelőtt egészen más tartalmat hordoz, mint ma. Ez a probléma a reprezentativitás hiányánál is nagyobb torzító hatást eredményez, és nem tudjuk kiküszöbölni. Ezért került a tanulmány címébe a „tesztek tükrében” kifejezés,

azaz, az itt leírt változások nem közvetlenül az érdeklődésre, hanem annak tesztben megjelenő *képére* vonatkoznak. Módszertani kritikákkal folytathatnánk még a sort, hiszen tudományos vizsgálatban külön figyelmet kellene szentelni olyan kérdéseknek is, hogy mi a vizsgálati *helyzet* jelentése, hogyan alakul a személyek részéről az erre vonatkozó *beállítódás* – nem beszélve a *validitás* szempontjáról (azaz, hogy az eredmények vajon *miféle* pszichológiai valóságra vonatkoznak). Az előbbi két felvetés (a reprezentativitás ill. a tesztanyag jelentése) azonban elegendő mértékben emeli ki az eredmények relativitását, ezért ezeket most nem részletezzük tovább.

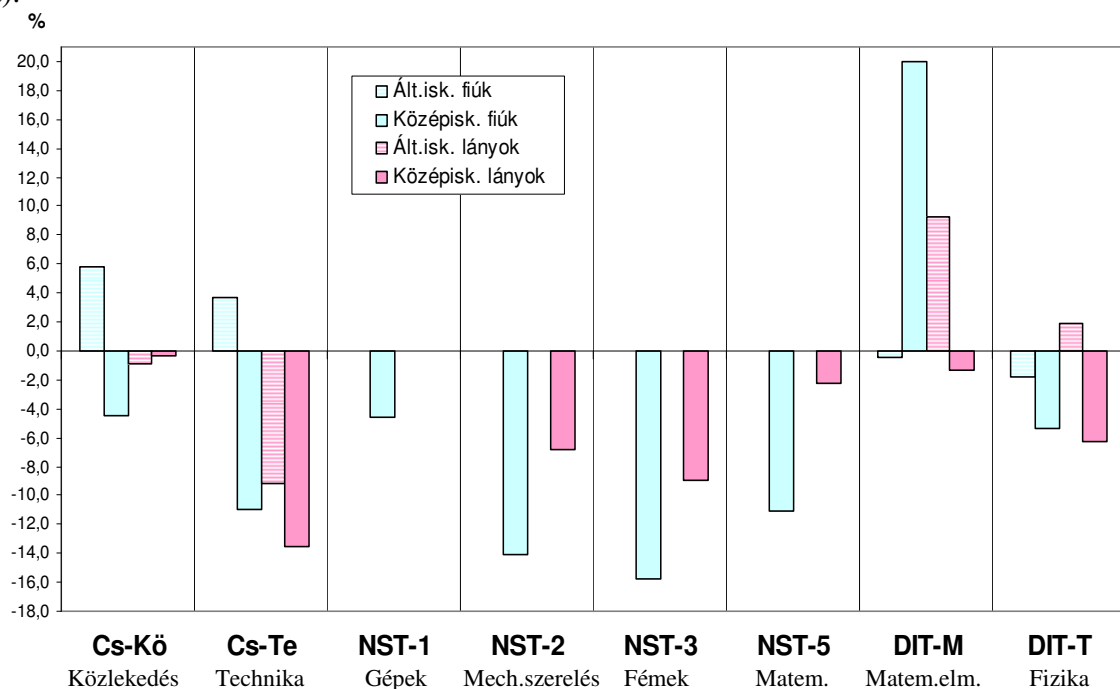
Egy összehasonlító vizsgálatban számos matematikai fogalomra kell támaszkodnunk (pl. átlag, szórás, medián, leggyakoribb érték), itt az egyszerűség kedvéért megmaradunk a skálák nyerspontjaiból készült átlagértékeknél. Ezek önmagukban elégségesen jó jelzői lesznek az „érdeklődés” mértékének. Az alábbi ábrákon százalékban látjuk majd a megfelelő irányú elváltozásokat.

Az *érdeklődés* pszichológiailag összetett és heterogén fogalom, ezért a tesztekkel mért „vonzalom” (vagy taszítás) mechanikusan még nem értelmezhető „érdeklődésként”. Ha valaki magas értéket mutat pl. a „biológia” skálán, ez jelenthet elmélyült jártasságot, de vonatkozhat egyszerű kíváncsiságra is az adott tárgykörön belül. Amikor tehát az alábbiakban „érdeklődésről” beszélünk, olyan tulajdonságot értünk alatta, amely formájában és tartalmában nagyon sokféle lehet; azonban valamennyi összemért csoport esetében ugyanazon tesztkérdésekre kapott válaszokból származik.

Szemügyre véve az említett tesztek összesen 72 skáláját (faktorát), globálisan megállapíthatjuk, hogy az időbeli eltérések a faktorok több mint 90 %-ában szignifikánsak (azaz, nem magyarázhatók a véletlen hatásával). Az egyes faktorokat a következő módokon vetettük össze:

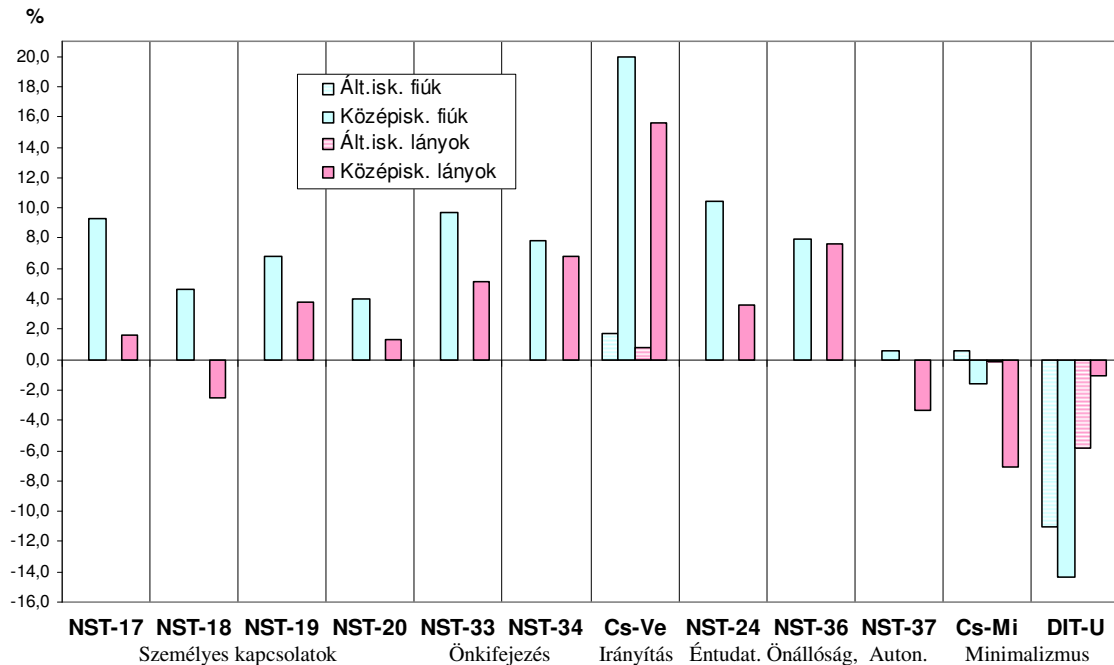
- 13-14 éves általános iskolások eredményei
 - 17-18 éves középiskolások eredményei
 - nemek különbsége
 - a két korcsoport különbsége
- } régen
és ma

Szakterületenként („érdeklődési irányonként”) tekintve, az egyik jellegzetes különbség a *technikai-műszaki* érdeklődés több tesztben való csökkenése mindkét nem esetében, a 25-30 évvel ezelőtti állapothoz képest. Ez alól az általános iskolás fiúk mezőnye kivétel: a mai átlageredmények magasabbak (talán az autók-motorok iránti klasszikusan „fiús” érdeklődés miatt).

Hasonlóan jellegzetes eltérés a *kereskedelmi-üzleti* érdeklődés az *kapcsolatkereső-extraverzív* viselkedés és az *önkifejezési igény* terén mutatkozik: a mai eredmények jóval felülmúlják a két-három évtizeddel ezelőttieket.

Interperszonális ill. az individualitást hangsúlyozó tevékenységek

Ábrázolás nélkül, említésre méltó, hogy a középiskolásoknál az általános *humanizmus* faktor átlagértékei jelentősen emelkedtek mindkét nem esetében, és jellegzetes az *intellektuális munka* preferálásának növekedése (a gyakorlatival szemben) – amellet azonban, hogy az *intellektuális készségek kidolgozottsága* csökkenő tendenciát mutat.

Hasonlóan kiemelendő az *indulati kontroll* és a *racionalitás* csökkenése, az *önállóság* fokozottabb igénylése, az *agresszív önérvényesítés* növekvő tendenciája fiúknál, a *befolyásolhatóság* növekedése valamint a társas elvárásoknak megfelelő szerepfelvétel erősödése (amely a lányoknál kifejezettebb) – legalábbis az NST-teszt kategóriarendszerének tükrében.

A nemi karakterisztikumokkal kapcsolatban figyelmet érdemel a személyiségtesztként is működő NST néhány faktora, melynek mentén a fiúk mai átlagértékei a *feminitás* irányába tolódtak. (Ellentétes irány nem mondható el a lányokról.) Ennek következménye az átlagértékek *nemek közti különbségének csökkenése*, amely különösen a középiskolás korosztálynál kifejezett (a 42 NST-faktorból 29 esetben tapasztalhatóan!). Abszolút értékben a fiúk átlagai változtak többet.

Érdeemes egy kitérőt tennünk az átlagértékek *négy év alatti változásának* követésére is. Itt ugyan csak óvatos becslésekre van lehetőség, hiszen az 14 és 18 éves kori átlagértékek nem ugyanazon populációból származnak, az adatok különbségeiből azonban néhány „fejlődési tendenciát” ragadhatunk meg. Ez alapján a leglátványosabb változás a *technikai, közlekedési, vezetői, humanista* faktorok patternjeiben észlelhető, a legstabilabb dimenziók pedig fiúknál az *adminisztratív*, lányoknál a *közlekedési* területek – ezek alig módosulnak négy év alatt. Húsz évvel ezelőtt a fiúk érdeklődés-értéke a *technikai* és a *közlekedési* faktorban *emelkedett*, a többiben enyhén csökkent. Csaknem ugyanígy, az akkori lányok két területen – a *kereskedelmi* és a *humanista* faktorban mutattak emelkedést. Ma ennél szerteágazóbb a helyzet. A fiúknál csökkenő érdeklődés-értékeket találunk a *technikai*, a *közlekedési*, a *gazdasági* és a *minimalista* faktorban, növekvőt pedig az *elméleti*, *vezetői* és a *humanista* skálákon. A lányok

esetében csökkenő tendencia mutatkozik a *kereskedelmi, technikai, gazdasági és adminisztratív*; növekvő pedig az *elméleti, vezetői és a humanista* dimenzión.

Különösen érdekes, hogy a mai serdülők érdeklődés-eredményei *nagyobb változáson mennek át* a középiskola négy éve alatt, mint a húsz évvel ezelőtti fiatalokéi. Ugyanakkor, (a Csirszka-féle teszt szerint), a *mai* fiúk és lányok között négy év alatt létrejövő *különbség* inkább *nő*, mint két évtizede.

A preferenciavizsgálatok eredményeit összegezve úgy tűnik, a lehangsúlyosabb elmozdulás mindkét nem esetében az *individualitás hangsúlyozása* irányában történt, amely legmarkánsabban az *interperszonális*, kommunikációs készségeket igénylő tevékenységek iránti orientáció, a klasszikus *humán* területek (elsősorban az irodalom és a művészetek) iránti érdeklődés növekedésében – valamint a *dependencia* és a *minimalizmus* csökkenésében (növekvő teljesítményigény?) – fejeződik ki. Ezzel szemben – mintegy komplementer módon – a *természettudományos*, a *matematikai*, a *technikai-műszaki*, az *adminisztratív* és az ún. *elmélyülő*, speciális érdeklődés csökkenő tendenciát mutat – mindkét nem és korosztály tekintetében.

Csökcent	Nőtt
<ul style="list-style-type: none">• Technikai-műszaki• Speciális, „elmélyülős”, aprólékos• Természettudományos• „Minimalizmus”, dependencia, irányítottság-igény• Nemi különbségek	<ul style="list-style-type: none">• Kommunikáció• Üzlet• Interperszonális• „Humán” (politika, történelem)• Értelmi (nem fizikai)• Természetközelség• Állatok• Korcsoportok különbségei

Mire utalnak ezek a tendenciák? Nem könnyű erre felelni, mert az elsőként az eredmények *értelmezésére* volna szükség (ezzel kapcsolatban a legfontosabb kritikai szempontokat ld. az első, apró betűs részben). Leginkább helytálló következtetés talán a *nemek közötti különbség* tekintetében vonható le, miszerint a mai diákok (mai értelemben vett) érdeklődése közötti különbség *kisebb*, mint a két évtizeddel ezelőtti serdülők (akkori értelemben vett) orientációi között. Az orientációk mintázata pedig egybevág egy 1997-ben végzett kutatásunk eredményével, miszerint tíz év alatt jelentősen növekedett a *kereskedelmi, idenegenforgalmi, vendéglátóipari*, (az azóta „telítetté” vált) *jogi* pálya iránti kereslet.

Összesítve úgy tűnik, hogy a lehangsúlyosabb elmozdulás mindkét nem és korosztály esetében az *individualitás hangsúlyozásának* irányában történt. Markánsan növekedett ugyanis az interperszonális és kommunikációs készségeket igénylő tevékenységek iránti vonzalom, fokozottan jelenik meg az önállóság-igény (a dependencia elutasítása és a minimalizmus csökkenése mellett). Szintén ezt illusztrálja, hogy nőni látszik az önkifejezés igénye és a klasszikus humán területek (elsősorban történelem és művészetek) iránti érdeklődés.

Figyelemre méltó a matematikai, technikai-műszaki, speciális, elmélyülést igénylő, aprólékos tevékenységek elutasítottságának növekedése. Igen kifejezett az adminisztratív (és monoton) tevékenységek érdeklődés csökkenése is, amely mellett azonban fokozódott az irodai, szellemi munkát kívánó környezet keresése – szemben a mozgásos-fizikai tevékenységekkel.

Nőtt az üzleti-kereskedelmi tevékenységek vonzereje, és – minkét nem és korosztály esetében – a természettudományos, biológiai érdeklődésre alapuló tevékenységek elutasítottsága (az állatok és a természeti környezet közelségének igénylése mellett).

Nagyon érdekes jellegzetesség a *nemek közötti különbség csökkenése*, amely különösen a középiskolás korosztálynál kifejezett, és hogy a mai serdülők érdeklődés-eredményei *ma nagyobb változáson mennek át*, mint régen.

A fenti adatokkal kapcsolatosan fontos, hogy elsősorban a változások matematikai mértékét mutatják, és kevésbé tudhatjuk, milyen valódi változás áll ezek háttérében. Inkább sejtenek, illusztrálnak tendenciákat, amelyeket egyébként intuitíve mi is tapasztalhatunk magunk körül. Mint említettük ezek az eredmények egy fontos feladat (a standardizálás) „melléktermékei”, azonban talán közvetett hasznuk is lehet, nevezetesen, hogy felvetnek olyan kérdéseket, amelyek későbbi társadalomtudományi kutatások tárgyai lehetnek.